EUGENIUSZ DUDA

JUDAIKA W MUZEUM HISTORYCZNYM MIASTA KRAKOWA

Zasadniczym celem poniższego przeglądu zbiorów judaistycznych jest przedstawienie uporządkowanego tematycznie rejestru eksponatów, który mógłby pełnić funkcję przewodnika po tych zbiorach do czasu opublikowania katalogu judaików. Rejestr ten stanowi również podstawę do oceny efektów dotychczasowego, dwudziestopięcioletniego okresu gromadzenia judaików w Muzeum Historycznym i wprowadzenia niezbędnych korekt dotyczących zakresu gromadzenia eksponatów w przyszłości.

W 1958 r. Muzeum Historyczne m. Krakowa przejęło w użytkowanie Starą Synagogę kazimierską, odnowioną po zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Obiekt przekazany został Muzeum w dzierżawę przez Żydowską Kongregację Wyznaniową w Krakowie celem zorganizowania w nim Muzeum Historii Żydów w Krakowie, jako odrębnego Oddziału Muzeum Historycznego.

W tym samym roku Muzeum zakupiło do zbiorów pierwsze eksponaty judaistyczne — kolekcję prof. S. Fischera z Bochni, obejmującą głównie przedmioty ze srebra i mosiądzu, jak balsaminki, lampki chanukowe, kubki kiduszowe, puszki na zwój Księgi Estery, tarcze na Torę, kasetki na owoc etrogu, a także porcelanowe talerze sederowe. W następnych latach zbiory powiększały się drogą zakupów i darowizn. W końcu 1983 r. Muzeum posiadało w zbiorach judaistycznych 676 pozycji inwentarzowych, co nie jest jednoznaczne z liczbą eksponatów, ponieważ niektóre pozycje obejmują od kilku do kilkunastu przedmiotów, stanowiących nierozdzielny zespół (np. torebka z tałasem i modlitewnikiem). Zbiory te obejmują: rzemiosło artystyczne (metale, tkaniny, fajans, porcelana, szkło, drewno, skóra) — 351 poz. inw.; malarstwo i grafikę — 175 poz. inw.; numizmaty — 61 poz. inw.; rękopisy 59 poz. inw.; pamiątki z okresu II wojny światowej — 26 poz. inw.; rzeźbę — 2 poz. inw.; albumy kart pocztowych i fotografii — 2 poz. inw., oraz meble — 1 poz. inw.

Ponadto w Muzeum Historycznym znajduje się wiele eksponatów uzupełniających ten zbiór. Jest to przede wszystkim bogata ikonografia Kazimierza, z wieloma zabytkami architektury żydowskiej, znajdująca się w zbiorach malarskich i graficznych Muzeum; fotografie (Dział Dokumentacji Fotograficznej); dokumenty, a także spory zasób książek (Biblioteka) z zakresu historii, sztuki, religii, etnografii, języka i innych dziedzin — łącznie ok. 2500 tomów.

Większość judaików posiadanych przez Muzeum Historyczne w końcu 1983 r. — 409 poz. inw. — trafiła do zbiorów muzealnych drogą zakupów. Z tej liczby, 376 zakupiono od osób prywatnych, a 33 w salonach *Desy*. Z darowizn i przekazów Muzeum uzyskało 216 eksponatów, w tym 82 przedmioty od osób prywatnych, a pozostałe od następujących instytucji:

Ministerstwo Wyznań Religijnych Państwa Izrael — 26
Pracownie Konserwacji Zabytków — 20
Fundacja Ilii Schora — 16
Teatr im. J. Słowackiego w Krakowie — 14
Żydowska Kongregacja Wyznaniowa w Krakowie — 13
Ministerstwo Kultury i Sztuki PRL oraz Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Krakowa — 12
Centralna Składnica Muzealna w Kozłówce — 12
Państwowe Muzeum w Oświęcimiu-Brzezince — 8
Muzeum Archeologiczne w Krakowie — 5
Żydowski Instytut Historyczny w PRL — 3
Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu — 2
Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów — 2
Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy — 1

50 eksponatów (wyłącznie malarstwo i grafika) trafiło do zbiorów Muzeum w wyniku rewindykacji muzealiów z Pragi czeskiej, dokąd ogromna ilość judaików wywieziona została przez hitlerowców w okresie II wojny światowej. W roku 1963 zostały one przekazane Muzeum Historycznemu za pośrednictwem Muzeum w Cieszynie. Znalazły się wśród nich prace Artura Markowicza, Aleksandra Messera, Leona Lewkowicza, Wilhelma Grünberga, Efraima Mandelbauma, Ralfa Immerglücka i kilku innych malarzy żydowskich, związanych z Krakowem.

Na zakończenie tej statystyki warto dodać, iż Muzeum uzyskiwało środki na zakupy głównie z dotacji Ministerstwa Kultury i Sztuki PRL, a znacznym źródłem finansów na ten cel były także dotacje Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce.

Kilka uwag przed przystąpieniem do szczegółowego opisu zbiorów, nie zostały tu uwzględnione wszystkie eksponaty — niektóre po prostu na to nie zasługują; zbiory zostały ujęte w 8 grup tematycznych, a w ich obrębie zostały podane w kolejności chronologicznej (np. malarstwo i grafika) lub alfabetycznej (przedmioty kultu).

1. Dwie tradycje: Aszkenazim i Sefardim

I. MALARSTWO I GRAFIKA

Zbiory malarstwa i grafiki obejmują kilka grup tematycznych: widoki dzielnicy żydowskiej na Kazimierzu, widoki pojedynczych zabytków architektury w kilku innych miastach Polski oraz w Palestynie; malarstwo portretowe; sceny rodzajowe i satyryczne; ikonografię świąt i obrzędów; malarstwo ilustrujące historię biblijną; pejzaże i martwe natury, a wreszcie retrospektywne malarstwo poświęcone martyrologii Żydów w okresie II wojny światowej.

Charakteryzując ogólnie te zbiory, należy podkreślić, iż eksponaty są znacznie zróżnicowane pod względem poziomu artystycznego. Obok dzieł dobrych, są tu także prace amatorskie, które w sposób dość przypadkowy trafiły do muzealnej kolekcji. O jej wartości stanowią przede wszystkim portrety, malarstwo rodzajowe, przedstawienia ilustrujące rytuał religijny i obyczaj oraz ikonografia Kazimierza, a więc te prace, które niezależnie od zastosowanej konwencji artystycznej, dokumentują najbardziej specyficzne i zasadnicze cechy żydowskiej kultury, wyróżniające ją i decydujące w największym skrócie o jej odmienności. Pozostałe grupy tematyczne są znacznie mniej intresujące, głównie ze względu na niewielką wartość (poza nielicznymi wyjątkami) muzealną i artystyczną prac. Dotyczy to zwłaszcza scen biblijnych, pejzaży, widoków z Palestyny oraz prac poświęconych tematyce martyrologii Żydów. Spośród tych ostatnich na uwagę zasługują jedynie: płótno J. Potrzebowskiego, zatytułowane *„Dlaczego?"* (1967); kompozycja J. Sterna *„Upokorzenie"* (1983) oraz cykl 10 drzeworytów S. Drettler-Flin (przed 1961).

Z innego natomiast powodu pominięta tu została ikonografia Kazimierza, częściowo tylko znajdująca się w zbiorach Oddziału Judaistycznego. Jest ona przedmiotem osobnej publikacji, obejmującej wszystkie widoki Kazimierza ze zbiorów Muzeum Historycznego.

Portret

— Portret zbiorowy dzieci, pastel, 1842, J. K. Goldstein (1796—1871)

2. Żyd z Torą

— Portret starego Żyda, ol./pł., poł. XIX w., W. Leopolski (1830—1892)
— Shylock i Jessyka, ol./pł., 1887, E. M. Gottlieb (1867, 1936)
— Portret Żyda, ol./p., 1887, E. M. Gottlieb
— Rabin, rys. ol., 2 poł. XIX w., A. Strażyński (ur. Czysta Dębina, uczeń J. Matejki)
— Głowa mężczyzny, rys. ol. ok. 1905. S. Hirszenberg (1865—1908)
— Portret kobiety, kredka, ok. 1905, S. Hirszenberg
— Portret młodej kobiety z kwiatami, ol./pł., pocz. XX w., L. Gottlieb (1883—1934)
— 3 portrety Żydów z Podgórza (Ch. G. Fuchsa, S. B. Fuchs, H. R. Fuchs) bromolej, XIX/XX w., niesygn.
— Portret mężczyzny, ok. 1911, A. Markowicz (ur. Podgórze k. Krakowa 1872—1934)
— Portret J. Blumenfelda, pastel, 1912, A. Markowicz
— Portret kobiety i portret mężczyzny (współpr.), ok. 1923, 1927, A. Markowicz
— Portret mężczyzny, ok. 1928, A. Markowicz
— Autoportret, ol./tekt., 1928, A. Markowicz
— Autoportret w stroju arabskim, pastel, ok. 1930, A. Markowicz
— Głowa mężczyzny, pastel, 1916—22, E. Zak (1884—1926)
— Portret Żyda, ol./pł., 1913, J. Pochwalski (ur. 1888)

— Portret Żyda, akw., ok. 1920, J. Fedkowicz (1891—1959)
— Portret starego Żyda, ol./pł., niedat., W. Wachtel (ur. 1875—1942)
— Portret Jokai Mör'a, litogr., 1925, niesygn.
— Portret kobiety, ol./pł., 1921, Birnbaum
— Portret starej kobiety, ol./pł., lata 20-te, N. Spiegel (ur. 1902—1944)
— 3 portrety Żydów, ol./tekt. okr. międzyw., L. Lewkowicz (1890—1950)
— Portret dziewczyny, ol./tekt., okr. międzyw. L. Lewkowicz
— Portret chłopca, ol /tekt., okr. międzyw., L. Lewkowicz
— Portret Żyda, kredka, 1929, S. Zbigniewicz
— Portret Żyda, ol./tekt., okres międzyw., A. Behrman (1880— — zginął w getcie białostockim)
— 2 portrety męskie, pastel, lata 30-te XX w., E. Mandelbaum (1884 — zginął w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu)
— Portret kobiety, pastel, lata 30-te XX w., E. Mandelbaum
— Portret żony, akw., lata 30-te XX w., H. Gottlieb (1890—1966)
— Portret mężczyzny w okularach, ol./sklejka, okr. międzyw., R. Immerglück (1892 — zginął w czasie II wojny)
— Portret starego Żyda, ol./tekt., okr. międzyw. R. Immerglück
— Portret dziewczynki z piłką, ol./sklejka, 1937, A. Fenichel (1906)
— Portret chłopca, ol./sklejka, 1937, A. Fenichel
— Portret S. Bronnera, pastel, 1937, J. Książek (1900—1964)
— 6 portretów męskich i kobiecych, przedstawiających rodzinę Stimmlerów z Dobczyc, pastele, 1941, 42, S. Soldinger (ur. 1882)
— Portret rabina Dow Ber Meiselsa, ol./pł., 1966, R. Chwoles

3. W domu nowonarodzonego

Modlitwa

— Modlący się w bożnicy, szkic do obrazu, ol./pł., M. Gottlieb (1856—1879)
— Modlący się Żyd, ol./tekt., 1883, J. Bergman
— Modlący się Żyd, ol./tekt., 1907, S. Braun
— 4 sceny zbiorowe modlitwy oraz 2 portrety modlących się Żydów, pastele, 1907, 1910, 1923, A. Markowicz
— Głowa modlącego się starca, ol./tekt., lata 30-te XX w., W. Grünberg
— Modlący się Żydzi, ol./tekt., okr. międzyw., L. Markowicz
— Grupa modlących się Żydów, ol./pł., XX w., niesygn.

4. Bar micwa

Rytuał religijny

— Sądny Dzień w Starej Synagodze, ol./pł., 1870, J. K. Hruzik (1809—1891)
— Święto Purim, akw., lata 90-te XIX w., T. Popiel (1863—1913)
— Para nowożeńców, kredka, XIX/XX w., niesygn.
— Adoracja Tory, ol./tekt., lata 20-te XX w., A. Markowicz
— Taszlich, rys. piórkiem, 1925, A. Charkiw (ur. 1897)
— Żydowski pogrzeb, ol./tekt., ok. 1935, W. Grünberg

Sceny rodzajowe

— Alchemik, ol./pł., XVII w., niesygn.
— Scena rodzajowa w karczmie, ol./pł., poł. XIX w., niesygn.
— Mędrzec, rys. węglem, 1879, J. Malczewski (1854—1929)
— Żyd ujeżdżający konia, rys. piórkiem, ok. 1880, J. Kossak (1824—1899)
— Jankiel cymbalista, pastel, między 1881—1888, M. Trębacz (1961—1941)

5. Ślub przed Wielką synagogą w Złoczowie

— Pokusa, gwasz, 1895, W. Wachtel
— Cykl rodzajowy, 6 rotograwiur, ok. 1904, L. Krestin (ur. 1868)
— Wnętrze z siedzącym starcem, pastel, 1912, A. Markowicz
— Studium Talmudu, ol./tekt., 1921, A. Messer
— Swiwon — zabawa chanukowa, ol./pł., lata 20-te XX w., A. Messer
— Sobotnia wizyta, ol./pł., 1922, F. Abrahamowicz
— Dziedzic, ol./pł., ok. 1925, J. Badower (1900—1940)
— Scena na skwerku, akw., 1927, S. Jankowski (1876—1948)
— Nosiwoda, akwaforta, lata 30-te, A. Fenichel
— Dzień targowy, ol./pł., okr. międzyw., A. Neuman (1873—1943)
— Scena przed karczmą, ol./pł., okr. międzyw. R. Breitenwald (ur. 1911)
— W chederze, ol./pł., okr. międzyw., S. Piotrowski
— Dysputa teologiczna, ol./pł., okr. międzyw., B. Kaufman
— Gra w szachy, kredka, okr. międzyw., niesygn.
— Cykl rodzajowy, 16 drzeworytów, po II wojnie, I. Schor (1904—1961)

6. „Zmierzch"

Karykatury

— Korowód, akw., 1884, Macharski
— Targ w miasteczku, akw., niedat., J. Kruszewski (1856—1990)
— Żydowskie dzieci z chederu, akw., lata 90-te XIX w., J. Kruszewski
— Żydowskie dzieci z chederu, akw., 1892, M. Reyzner (ur. 1861)

II. PRZEDMIOTY KULTU

Kultowe rzemiosło artystyczne stanowi zasadniczą część muzealnych zbiorów judaistycznych. Znajdują się tu przedmioty obrazujące materialną stronę obrzędowości synagogalnej i domowej Żydów polskich w okresie od XVIII do XX w. Do najcenniejszych eksponatów należą srebra, brązy i tkaniny: ozdoby Tory, puszki na wonności, talerze sederowe, świeczniki, oprawki Księgi Estery, kasetki na etrog, kotary na szafę ołtarzową, pokrowce na Torę, chusty modlitewne oraz atary.

Jest to z pewnością najbardziej wartościowa część kolekcji judaików i zasługująca w pierwszym rzędzie na to aby w przyszłości rozbudowywać ją w dalszym ciągu i uzupełniać istniejące w niej luki poprzez poszukiwania niektórych, brakujących jeszcze, kategorii przedmiotów.

Atary (17 egz.)
(szychowe pasy naszywane przy górnej krawędzi tałesu, rodzaj kołnierza, szer. ok. 10 cm, dł. do 1 m).
Polska, XIX w.; 3 egz. z XVIII w. (w złym stanie zachowania)

Balsaminki (32)
(pojemniki na wonności, używane w czasie ceremonii hawdala, kończącej każde święto)

srebro (24)
Warszawa: R. H. Szyldberg, 1860—80; J. Kelmer, 1876; I. Szekman, 4 ćw. XIX w.
Kraków: M. Jarra, pocz. XX w.; S. H., okr. międzyw.; R. B., okr. międzyw.; H. I., okr. międzyw.
Polska, okr. międzyw. (9)
Austro-Węgry, poł. XIX w. (4)
Wiedeń: 1810—24; 1821
Jerozolima, 2 poł. XX w. (2)
mosiądz (6)
Polska, pocz. XX w. i okr. międzyw.
drewno (2)
Izrael, pocz. XX w.

Granaty (3 pary, srebro)
(ozdoby nakładane na górne końce drążków Tory)
Wiedeń, 2 poł. XIX w., T. D.
Kraków, okr. międzyw.
Izrael, poł. XX w.

Kapy na pulpit kantora (2 identyczne)
Polska. XX w.; bordowy plusz, haftowana inskrypcja z nazwiskiem ofiarodawcy

Kasetki na etrog (3)
(do przechowywania etrogu — owocu cytrusowego — jednej z roślin wchodzących w skład bukietu przygotowywanego na święto Kuczek)

srebro (2 identyczne)
Poznań, firma Stark. koniec XIX w.
drewno
Polska, pocz. XX w.

Korony (2, srebro)
(ozdoby wieńczące drążki rodałów)
Polska, XVIII w.
Polska, pocz. XIX w.

Kotary (4)
(tkaniny synagogalne zawieszane na szafie ołtarzowej)
Polska, XVIII w., atłas haftowany, aplikacje, ornamenty roślinne i architektoniczne.
Polska, XVIII w., aksamit, jedwab, haft srebrną i złotą nicią o motywach kwiatowych.
Izrael, XX w., aplikacje (korona, tablice Dekalogu, lwy), haft metalowymi nićmi (nazwiska fundatorów).
Izrael, XX w.

Kubki kiduszowe (15, srebro)
(na wino, używane w czasie ceremonii rozpoczęcia świąt)
Niemcy, 2 poł. XIX w.
Rosja, (Kijów, Moskwa, Petersburg), koniec XIX w. i pocz. XX w. (6)
Polska, okr. międzyw. (8)

Lambrekin
Polska, XVIII w., zeszyty z kilkunastu fragmentów adamaszku

Lampki chanukowe (39)
(domowe świeczniki zapalane w święto Chanuka)
srebro (8)
Wiedeń, A. G., 1856
Petersburg, I. W., 1858
Warszawa: J. Pogorzelski, 1885; A. Riedel, 1890; B. Szkarłat, koniec XIX w.
Polska: 2 poł. XIX w.; XIX/XX w.
mosiądz posrebrzany galw. (3)
Warszawa, Fraget, 2 poł. XIX w. (2 identyczne)
Warszawa, Buch, 2 poł. XIX w.
mosiądz (25)
Polska, XVIII, XIX i XX w.
cyna (1)
Polska, XIX/XX w.
miedź (1)
Izrael, Becalel (szkoła rzem. art. w Jerozolimie), XX w.
drewno (1)
Izrael, XX w.

Lampa sobotnia, wisząca (1, mosiądz)
Polska, XIX/XX w.

Mezuzy (5)
(pojemniki z fragmentem Pięcioksięgu, zawieszane na framugach drzwiowych żydowskich mieszkań)

7. Szabat

mosiądz (4) i drewno (1)
Izrael, XX w.

Naczynia do obrzędowego obmywania rąk (2 komplety, składające się z miseczki i kubka, blacha mosiężna, niklowana)
Warszawa; M. H. Spiro; M. Klocman, okr. międzyw.

Noże
Nóż rzezaka, Polska, okr. międzyw., stal, rękojeść hebanowa
Scyzoryki szabasowe (2), Polska, okr. międzyw., stal, okładzina imitująca masę perłową

Poduszka synagogalna (fragment)
Polska, XIX w., aksamit, haft wypukły (lwy, inskrypcja hebr.)

Puszki na Księgę Estery (7)
srebro
Warszawa, Bracia Łopieńscy, 1896—1907
Polska: 2 poł. XIX w.; XIX/XX w.; okr. międzyw.
Wiedeń, V. C. D., XIX/XX w.
Kraków, S. H., 1922—1938
blacha żelazna
Polska, XIX w.

Puszki na jałmużnę (2)
srebro
Polska, XIX/XX w.
blacha żelazna, niklowana
Austria, Jürst u. C., pocz. XX w.

Rodały (5)
(pergaminowy zwój Pięcioksięgu nawinięty na dwa drążki)
Polska, XVIII i XIX w.

Serwetki sobotnie (3)
Polska, okr. międzyw., bawełna, haft
Berlin, okr. międzyw., jedwab drukowany
Jerozolima, okr. międzyw., jedwab drukowany

Strój
jarmułki świąteczne (2), Polska, XVIII w., szych przodziki do sukien (2), Polska, XVIII i XIX w.
kompletny, tradycyjny strój męski, 1973 (rekonstrukcja)

Sukienki na Torę (3)
Polska, 1904, aksamit, haft
Polska, 1910, adamaszek, haft
Izrael, XX w., plus, haft, aplikacje

Szklaneczki pesachowe (3)
Polska, XX w., szkło barwione, prasowane

Szofary (2)
(rogi baranie, na których trąbi się w synagogach w Nowy Rok i na zakończenie Sądnego Dnia)
Polska, XIX w.

Talerze sederowe (9)
(na symboliczne potrawy, spożywane w czasie wieczerzy sederowej, rozpoczynającej święto Pesach)
porcelana (6)
Karlsbad (5) i Ćmielów, okr. międzyw.
blacha żelazna, niklowana
Polska, okr. międzyw., naczynie dwupoziomowe; spód służy jako pojemnik na mace
srebro (2)
Holandia XIX w. z repusowanym ornamentem roślinnym i grawerowanymi inskrypcjami hebr. z Ex 6,6—7
Niemcy, 2 poł. XIX w., ze scenami figuralnymi Wyjścia z Egiptu i cytatami z Ex 3,6 i 13,3

Talerz paschalny, dekoracyjny lub na mace (fajans)
Włocławek, S. Blum, okr. międzyw., z półplastycznymi atrybutami rolniczymi (snop zboża, kosa, grabie) i cytatem z Księgi Kapł. 23,6

Patera ze sceną ofiarowania Izaaka (srebro)
Polska, (Lwów?), 2 poł. XVIII w.

Tałesy (6)
Polska, XIX i XX w., wełna i bawełna, z atarami

Tarcze na Torę (7, srebro)
(do zawieszania na rodałach ubranych w sukienkę)
Wrocław, G. W. Hoensch, 1796—1800
Polska: XVIII w. (4); 1 poł. XIX w.
Niemcy, 1886—1893

Tefilin
(2 sześcienne pudełeczka, zawierające cytaty z Pięcioksięgu, przymocowywane rzemieniami do lewej ręki i na czoło w czasie modlitwy porannej w dni powszednie)
skóra (5 par)
Polska, XIX i XX w.
srebro (1 oprawka)
Kalisz, krzepicki, koniec XIX w.

Tłok pieczętny do stemplowania mięsa koszernego (mosiądz)
Polska, XX w.

Torebki na mace (3)
Kraków, 2 poł. XIX w., wełna, płótno, haft krzyżykowy
Polska, XIX w., atłas, płótno, aplikacje
Izrael, XX w., jedwab, płótno, aplikacje

Torebki na tałes i tefilin (7)
Polska, XIX w. i XX w., aksamit

Wskazówki do śledzenia odczytywanego tekstu Tory (8)
srebro (7)
Niemcy: XVIII w.; 1 poł. XIX w.
Austro-Węgry: 2 poł. XVIII w., 1817 (Wiedeń); poł. XIX w.; 2 poł. XIX w.
Izrael, XX w.
drewno, kość
Polska, XVIII w.

Świeczniki
— siedmioramienne (2, mosiądz), Polska, XIX w.
— ośmioramienne (8)
srebro (5)
Warszawa: I. Szekman, 1908—1917; okr. międzyw. (2)
Kraków, okr. międzyw. (2)
mosiądz (3)
Polska: 2 poł. XVII w.; poł. XIX w. (2 identyczne); 2 poł. XIX w.
— pięcioramienne, stołowe (4, srebro), Kraków, okr. międzyw.
— lichtarze sobotnie (2 pary, srebro)
Warszawa, Szkarłat, po 1896
Kraków, S. H. okr. międzyw.

III. PRZEDMIOTY ŚWIECKIE, UŻYTKU CODZIENNEGO

Zbiór całkowicie uboczny, składający się z kilkunastu eksponatów, głównie galanterii stołowej, stanowiący jednak w praktyce muzealnej potrzebne uzupełnienie kolekcji, zwłaszcza w toku realizacji programu wystawienniczego.

8. Simchat Tora

9. Dyskusja w synagodze

Galanteria stołowa
— widelec (2, srebro), Niemcy, koniec XIX w.
— łyżki (2, srebro), Moskwa, W. Akimow, 1891
— widelczyki do ryby (6, alpaka), Solingen, XX w.
— naczyńka na przyprawy (6, srebro): Moskwa, 1845; Moskwa, M. Szikt, 1889 (2); Polska pocz. XX w. (3)

Meble
— krzesła z gwiazdą Dawida w oparciach (2), okr. międzyw.

IV. DOKUMENTY

Gromadzeniu dokumentów nie poświęcano w minionym okresie należytej uwagi. Zbiór dotychczasowy jest bardzo skromny. Na uwagę zasługuje w nim zwłaszcza unikalna kartka żywnościowa dla ludności żydowskiej Warszawy z 1919 r. Bez wątpienia sytuacja dotychczasowa powinna ulec zmianie i poszukiwanie dokumentów, zwłaszcza do historii Żydów krakowskich, należy potraktować jako jedno z najważniejszych zadań w dalszym gromadzeniu zbiorów.
— kontrakt małżeński (ketuba), Przemyśl, 1941 r.
— list rozwodowy (get), Tarnów, pocz. XX w.
— zespół dokumentów po L. Rakowerze, Kraków, XIX/XX w.
— kartka żywnościowa dla ludności żydowskiej, Warszawa 1919 r.

V. OKUPACJA

Eksponaty upamiętniające martyrologię polskich Żydów pochodzą z gett w Warszawie, Łodzi, Lublinie i Krakowie oraz z obozu śmierci w Oświęcimiu. Paradoksalnie, z getta krakowskiego pochodzi tylko jeden przedmiot — opaska z gwiazdą Dawida.
— zespół pamiątek z getta łódzkiego (miski aluminiowe, biżuteria gettowa, banknoty zastępcze getta, korespondencja, popiersie Dawida Perle)
— Zespół pamiątek z b. obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu-Brzezince
— opaska z gwiazdą Dawida noszona przez Żydów krakowskich
— opaska z gwiazdą Dawida noszona przez Żydów lubelskich
— odznaka Służby Porządkowej w getcie warszawskim
— gwiazda Dawida z bramy getta częstochowskiego
— tekst przysięgi organizacji bojowej młodzieży chalucowej, rękopis, Bochnia-Kopaliny, 1942/43

VI. MONETY, AMULETY, MEDALE, ODZNAKI

Zbiór ten, powiększony w ostatnich latach o kilkanaście eksponatów, wzbogacony został o bardzo cenne XVIII w. amulety dziecięce (stosowane jako magiczny środek ochronny przeciw chorobom i *„urokom”*) oraz XVIII w. medale frankistowskie dla Żydów przyjmujących wiarę chrześcijańską, z postacią Chrystusa i hebrajskimi inskrypcjami.

10. Z synagogi

11. Studia talmudystów nocą

— brakteaty (16), polskie monety jednostronne, bite przez mincerzy żydowskich na przeł. XII/XIII w., w okresie panowania Mieszka Starego
— talar szwedzki, 1631
— talar księstwa Hesji, 1634
— 1 Mil, moneta Palestyny mandatowej, 1927
— kopia szekla (moneta machabejska), Polska, okr. miedzyw.
— *„fałszywe szekle"* (6), Polska, XVIII w.; okr. międzyw. (używane w czasie ceremonii wykupu pierworodnych, pidjon ha-ben)
— kopia monety Wespazjana z napisem *„Judea capta"*, XIX w.
— amulety dziecięce (4), Polska, XVIII w.; XIX w. (2) i XX w.
— amulet *„ręka Opatrzności"*, Polska, XVIII/XIX w.
— medalik, Mojżesz z tablicami Dekalogu, Polska, okr. międzyw.
— medale frankistowskie (2), Polska, XVIII w.
— medal pierwszej konfirmacji Izraelitek, Warszawa, 1843
— medal upamiętniający założenie pierwszej kolonii żydowskiej w Palestynie (Riszon Lecijon), 1882 (2 egz.)
— medal Tow. Linas Hacedek (przewóz zmarłych). 1911
— Moses Montefiore (1784—1885), Niemcy, 1 poł. XIX w.
— I. E. Spektor (1817—1896)
— Eleazar ben Samuel z Brodów, XIX/XX w.
— Mendel Beilis, 1913 (2 egz.)
— J. L. Perec (1853—1915)
— odznaka z powstania styczniowego z gwiazdą Dawida i wieńcem laurowym
— odznaka partii *„Poale Syjon"*, Polska, ok. 1905
— odznaka żyd. org. harcerskiej w Polsce *„Haszomer Hacair"*, okr. międzyw.
— odznaka endeckich kupców *„kupuj u goja"*, Poznań, lata 30-te XX w.

12. Taniec chasydów

13. Kabalista

VII. FOLKLOR

Niewielka część eksponatów z pogranicza życia religijnego i ludowego obyczaju obrazuje wycinkowo folklor żydowski, w tym także stereotypowe widzenie Żydów z zewnątrz, utrwalone w charakterystycznych figurkach sprzedawanych na odpustowych kramach
— lalki (19) i akcesoria żydowskiego ślubu, Kraków, S. Broniszowa, 1960
— figurka emausowa Żyda (blacha), Kraków, pocz. XX w.
— figurki Żydów (2, glina wypalana), Lwów, A. Dzułyńska, pocz. XX w.
— bączek chanukowy (ołów), Polska, okr. międzyw.
— pamiątki z Jerozolimy: muszla z widokiem grobu Racheli, XX w.; dzbanek, okr. międzyw.; przycisk z drewna cedrowego, XX w.

VIII. INNE

Jak w każdym zbiorze muzealnym również i wśród judaików jest pewien margines nie mieszczący się w przyjętym podziale tematycznym. Do najciekawszych z wymienionych tu eksponatów należy album 247 kart pocztowych, będący zaczątkiem zbioru wartego systematycznego poszerzania.
— album pocztówek (247), Berlin, Kunstverlag Phönix, ok. 1920 (malarstwo, grafika, rzeźba, typy Żydów orientalnych, widoki z Palestyny. wydarzenia polityczne, osobistości)
— album zdjęć żydowskich zabytków architektury w Krakowie, okr. międzyw.
— żeton zawodów gimnastycznych w Zgierzu, 1922
— talerz drewniany, pamiątka z zawodów narciarskich w Zakopanem, 1933
— popielniczka (mosiądz) ze sceną satyryczną, Polska, okr. międzyw.

Oceniając aktualny stan zbiorów judaistycznych w Muzeum Historycznym, należy zdać sobie sprawę z faktu, iż generalnie w polskich muzeach nie istnieją

14. Po radę u rabina

wybitne kolekcje judaików. Liczące się zbiory znajdują się w Muzeum Narodowym w Warszawie (srebra) i w Żydowskim Instytucie Historycznym, także w Warszawie. Te ostatnie są najliczniejsze w Polsce, lecz o nieznanej dokładnie wartości, bo dotychczas słabo opracowane. Dopiero na tym tle judaika Muzeum Historycznego nabierają właściwego wymiaru. Są one stosunkowo liczne i różnorodne i dość dobrze reprezentują niektóre aspekty tradycyjnej kultury Żydów polskich a zwłaszcza rytuał religijny, do którego odnosi się zasadniczy trzon zbiorów. Eksponaty z tej dziedziny tworzą najbardziej wartościowy zespół w zbiorach, nie pozbawiony wprawdzie istotnych braków, niemniej jednak wewnętrznie spójny i najbliższy komplementarności.

Brak takiej spójności wewnętrznej cechuje natomiast zbiory malarstwa. Aby zachować „czysty" profil zbiorów jako całości, należałoby stosować konsekwetnie kryterium tematyki żydowskiej jako jedynie kwalifikujące eksponat do zbiorów, przy czym ściślej mówiąc, chodzi tu o przedstawienia malarskie lub graficzne, których tematem jest kultura i historia Żydów polskich bez ograniczeń czasowych. Stosując to kryterium, należałoby zrezygnować z całego szeregu prac, których tematem jest np. historia biblijna, pejzaż, martwa natura, portret nieżydowski itd., nawet jeżeli ich twórcy są pochodzenia żydowskiego.

Ostatnia wreszcie grupa eksponatów odnosi się do różnych aspektów historii Żydów. Są to zbiory zaledwie zapoczątkowane i bardzo jeszcze fragmentaryczne. Jedyne zwarte zespoły przedmiotów stanowią pamiątki z łódzkiego getta oraz zbiór medali, amuletów i odznak. Muzeum nabyło je w dwóch ostatnich latach i istnieje uzasadniona nadzieja, iż w najbliższej przyszłości te interesujące zespoły będą powiększone.

ANEKS

Nabytki z lat 1984—1985

Przedmioty kultowe i użytku codziennego:

— lampka chanukowa, brąz, 16,2 × 18 mc, Polska — 2 poł. XIX w., nr inw. MHK 686/VII
— menora synagogalna, brąz, 175 × 128 cm, Polska — 1 poł. XIX w. nr inw. MHK 696/VII
— balsaminka, srebro, wys. 21 cm, Polska — okr. międzyw., nr inw. 687/VII
— talerz sederowy, porcelana, śr. 24 cm, Karlsbad — okr. międzyw. nr inw. MHK 694/VII
— szklaneczka pesachowa, szkło prasowane, wys. 8 cm, Polska — XX w., nr inw. MHK 693/VII
— atara, szych, 49,7 × 11,5 cm, Polska — 2 poł. XIX w., nr inw. MHK 699/VII
— butelka graniasta ze znakami gwiazdy Dawida i ryby oraz inicjałami S. G. J., wys. 20 cm, Kraków — okr. międzyw., nr inw. MHK 697/VII
— łyżka stołowa, plater, dł. 21,5 cm, Fraget — Warszawa, pocz. XX w., nr inw. MHK 688/VII

15. Rozmowa rabina z chłopem

16. Typy z miasteczka: pisarz, kupiec, rabin, furman, muzykant

Malarstwo:

— Wacław Koniuszko, Widok Kazimierza wieczorem, 1879, olej na płótnie, 58,5 × 74,5 cm, nr inw. MHK 702/VII

— Rafał Malczewski, Lusławice, 1919, akwarela, 19 × 32 cm, nr inw. MHK 695/VII

— Artur Markowicz, Przy modlitwie, 1926, pastel, 50 × 40 cm, nr inw. MHK 705/VII

— Józef Mehoffer, Mała Żydówka, ok. 1901, pastel, 60 × 44,5 cm, nr inw. MHK 701/VII

— Adam Muszka, Wieczerza sederowa, ok. 1950, olej na tekturze, 39,5 × 49,5 cm, nr inw. MHK 698/VII

— Norbert Nadel, Portret Żyda we wnętrzu, lata 30, XX w., olej na płótnie, 34 × 54 cm, nr inw. MHK 700/VII

— Tadeusz Rybkowski, Portret młodego Żyda, 1894, akwarela, 27 × 21,5 cm, nr inw. 704/VII

Metaloplastyka:

— Izaak Brauner, Popiersie Dawida Perla, brąz, 44,2 × 34,5 cm, getto w Łodzi — 1943 r., nr inw. MHK 685/VII

Rzeźba:

— Danuta Łaskawska, Pamięci Żydów polskich, gips patynowany, 155 ×73 × 37 cm, Kraków — 1965 r., nr inw. MHK 689/VII

Medale, odznaki

— XX-lecie powstania w getcie warszawskim, brąz, śr. 60 mm, Izrael — 1963 r., nr inw. MHK 690/VII

— żeton przeciw spekulantom w Warszawie w 1918 r., ołów, śr. 28 mm, nr inw. MHK 692/VII

— plakietka z widokiem ulicy Zgierskiej w getcie łódzkim, miedź, 96 × 60 mm, Łódź — ok. 1943 r., nr inw. MHK 691/VII

Ilustracje w tekście:

Ilia Schor, cykl 16 drzeworytów, wykonanych ok. 1950 r. w USA, format 6 × 8,5 cm, nr inw. MHK 150/VII—165/VII.
Dar Fundacji I. Schora w 1962 r.

Ilia Schor, grafik, metaloplastyk i rzeźbiarz. Urodził się w 1904 r. w Złoczowie (woj. lwowskie). W roku 1937 ukończył ASP w Warszawie. W 1939 wyjechał do Włoch i Francji, gdzie pracował jako grafik i metaloplastyk. W roku 1941, w obawie przed represjami ze strony hitlerowców wyjechał do USA i zdobył tam sobie w następnych latach uznanie jako grafik i rzeźbiarz. Zmarł w Nowym Jorku 7. VI. 1961 r.

Reprodukowany tu cykl drzeworytów w skrótowy sposób przedstawia świat tradycyjnej kultury Żydów wschodniej Galicji. Istnieją wyraźne przesłanki pozwalające sprecyzować bliżej teren, do którego ten cykl się odnosi. Jest nim rodzinny Złoczów Ilii Schora, utrwalony np. w napisie nad wejściem do Wielkiej synagogi złoczowskiej uwiecznionej na drzeworycie ze sceną ślubu (fot. 5). Obszar zainteresowań Schora wiąże się jednak nie tyle z miejscem geograficznym, ile z konkretną przestrzenią psychiczną czasów jego młodości, brutalnie unicestwioną przez hitlerowców, do której Schor wraca w swojej sztuce po latach, już w czasie pobytu w USA. Można tu wprawdzie znaleźć mnóstwo realiów — architekturę synagog i domów mieszkalnych, wyposażenie ich wnętrz, sprzęty rytualne i codziennego użytku, chasydzkie ubiory itd. — ale są one jedynie środkami służącymi wywołaniu atmosfery spowijającej zapamiętaną przez artystę przeszłość; atmosfery pełnej wewnętrznego spokoju i przepojonej silnie odczuwalnym nastrojem sacrum. Schor uświęcił zaginiony świat między domem i synagogą, w zachowaniach bez wyjątku zawierających element rytuału religijnego. Nawet ostatni z drzeworytów z pięcioma postaciami typowych przedstawicieli małomiasteczkowej społeczności żydowskiej nie jest wolny od tej cechy. Nastrój świętości sugeruje tu nie tylko rytualny strój postaci środkowej — rabina, ale może bardziej jeszcze kompozycja całości, przywodząca na myśl postacie katolickich świętych, umieszczone w kapliczkach przydrożnych lub kościelnych niszach.